

Dlouhé trvání 1)

(*La longue durée*, převzato z F. Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, str. 41–83; Paris: Flammarion, 1969; překlad PhDr. Alena Lhotová a PhDr. Hana Prousková)

Vědy o člověku se ocitly v celkové krizi a nestačí již unést tíži vlastního pokroku, způsobenou kromě jiného hromaděním nových poznatků a potřebou týmové práce, kterou bude nutné inteligentně zorganizovat. Všechny obory, byť to třeba i není jejich přáním, jsou přímo nebo nepřímo poznamenány pokrokem čile se rozvíjejících věd, přesto však se i nadále potýkají se základní a svazující tradicí humanitního vzdělání, v jejímž rámci již déle nemohou existovat. Všechny si s větší či menší prozíravostí hledají své místo v obrovském množství minulých i současných studií, jejichž vzájemná konvergence se nám dnes jeví jako nevyhnutelná.

Překonají vědy o člověku tyto potíže zvýšenou snahou o sebedefinování, anebo propadnou ještě větší beznaději? Možná si dělají iluze, protože se dnes ještě více než v minulosti věnují definování cílů, metod a výlučností (i kdyby měly omílat stále totéž nebo si problémy vymýšlet). Nyní se jedna přes druhou zaplétají do zbytečných sporů o hranice, které je oddělují či neoddelují, případně oddělují nedokonale od příbuzných vědních oborů. Snem každého oboru je totiž zachovat si své území nebo se na ně vrátit. Několik málo vědců se pokoušelo je vzájemně sblížit. Například Claude Lévi–Strauss²⁾ posouvá „strukturální“ antropologii k lingvistickým postupům, k obzorům „mimovolně“ historie a mladistvé rozpínivosti „kvalitativní“ matematiky. Směřuje k vědě, která by pod názvem věda o komunikaci sdružovala antropologii, politickou ekonomii, lingvistiku, případně i jiné vědy. Kdo však je ochoten přistoupit na takové přeskupování vědních oborů a překračování hranic mezi nimi? Dokonce i geografie by se pro nic za nic rozešla ve zlém s historií!

Budme však spravedliví. Ty spory a odmítavé postoje mají přece jen určitý význam. Touha vymezit se ve vztahu k druhým nutně podněcuje zvědavost: popíráme-li něco, musíme to znát. Společenské vědy, aniž by o to přímo usilovaly, se kromě toho prosazují jedna na úkor druhé, každá se snaží uchopit sociálně jako celek, v jeho „úplnosti“, a zasahuje do věd příbuzných v domněnku, že se pohybuje na vlastním území. Ekonomie objevuje sociologii, která ji obklopuje, historie, snad nejméně strukturovaná věda o člověku, ráda sbírá poznatky u svých četných sousedů a snaží se je reflektovat. A tak přes jistou zdrženlivost, odmítání i poklidnou nevědomost se začíná rýsovat vytvoření jakéhosi „společného trhu“. Za pokus to pro nejbližší léta stojí, i když později by měla každá věda mít právo se znovu načas vydat individuálnější cestou.

Nyní však je v první řadě nutné dospět ke sblížení. Ve Spojených státech se tento proces uskutečňuje formou společného bádání o kulturních oblastech současného světa. *Area studies* spočívají hlavně v tom, že tým *social scientists* studuje politické giganty naší doby jako je Čína, Indie, Rusko, Latinská Amerika či Spojené státy. Jejich poznání je dnes životně důležité. Při této společné aplikaci znalostí a metod je rovněž nutné, aby jeden každý z účastníků nezůstával pohroužen jen ve své vlastní práci, slepý a hluchý k tomu, co říkají, píšou nebo si myslí jiní lidé, jak tomu bylo ještě donedávna. Zároveň je nezbytné, aby sdružení sociálních věd bylo kompletní, aby nejstarší obory nebyly zastíněny nejmladšími, které toho mnoho naslibují, avšak ne vždy svým slibům dostojí. Například americký experiment nenechává téměř žádné místo pro geografii, přičemž historii je vyhrazen jen minimální prostor. Přitom o jakou historii vůbec jde?

Ostatní sociální vědy toho pramálo vědí o krizi, kterou náš obor prošel v posledních dvaceti až třiceti letech, a stejně jako historické práce mají sklon přehlížet jeden z aspektů společenské reality, jíž historie slouží, dokonce ji i obrátě nabízí – trvání sociálních jevů, ony

rozličné i rozporuplné časy v životě lidského pokolení, které jsou nejen podstatou minulosti, ale vytvářejí i současný život společnosti. O to více je třeba při diskusích mezi jednotlivými sociálními vědami zdůrazňovat význam a prospěšnost historie nebo spíše dialektiky trvání, tak jak vyplývá z historikova oboru a jeho opakovaně prováděných studií, neboť se domníváme, že v samotné společenské realitě není nic důležitějšího než jasný, hluboký a stále se vracející protiklad mezi okamžikem a pomalu plynoucím časem. Ať již jde o minulost nebo o současnost, při vytváření společné metodiky věd o člověku je nutné si jasně uvědomovat pluralitu sociálního času.

Budu se tedy obšírně zabývat historií a časem dějin. Aniž bych chtěl pominout čtenáře tohoto časopisu, kteří jsou specialisty v našem oboru, obracím se především na kolegy z blízkých oborů – na ekonomy, etnografy, etnologы (nebo antropology), sociology, psychology, lingvisty, demografy, geografy i sociální matematiky a statistiky. Ti všichni nám jsou blízcí. Dlouhá léta jsme sledovali jejich práce a studia, poněvadž jsme se domnívali (a stále se ještě domníváme), že v závěsu za nimi nebo v kontaktu s nimi se historie projevuje v jiném světle. Snad i my jsme schopni jim něco dát. Z nedávných historických prací a studií vyplývá vědomý či mimovolný, přijatý či nepřijatý, nicméně stále jasnější pojem o mnohosti časů a neobyčejném významu dlouhého času. Nám příbuzné sociální vědy by tento pojem měl zájmat více než sama historie tisíce tváří.

I. HISTORIE A RŮZNÁ TRVÁNÍ

V každé historické práci se setkáváme se členěním uplynulého času a výběrem chronologicky řazených faktů v závislosti na tom, co historik – ať již vědomě či nevědomě – upřednostňuje nebo přehlíží. Již dávno jsme přivykli překotnému a dramatickému líčení tradiční historie, zaměřené na krátký časový úsek, historické postavy a jednotlivé události.

Moderní sociálněekonomická historie studuje zejména cyklické ekonomické výkyvy a zaměřuje se na jejich trvání, neboť se nechala pohlit vizí i realitou cyklického zvyšování a snižování cen. Proto se dnes setkáváme kromě líčení událostí (nebo tradičního „recitativu“) také s konjunkturálním recitativem, který se zabývá minulostí v novém pohledu delších úseků deseti, dvaceti či padesáti let.

Mimo rámec konjunkturálního recitativu existuje historie, která má ještě větší dosah a zahrnuje dokonce celá staletí. Je to historie dlouhého, ba dokonce velmi dlouhého trvání. Přijal jsem tento ať už dobrý nebo špatný název k označení opaku toho, co François Simiand, jeden z prvních následovníků Paula Lacomba, nazval dějinnou faktografií, neboli historií událostí. Na názvu tolik nezáleží. Naše diskuse se každopádně bude pohybovat někde mezi oběma pojmy, mezi jedním a druhým časovým pólem, kterými jsou čas okamžiku a dlouhé trvání.

Tato slova nemají zcela přesné vymezení. Například slovo *událost*. Já osobně bych je zařadil do kategorie krátkého trvání. Událost je jakousi explozí, žhavou novinkou, jak se říkalo v 16. století. Mrakem dýmu zahalí vědomí současníků, ale nemá dlouhé trvání, jen stěží zahlédneme vyšlehnout plamen.

Filosofové by nám určitě vytkli, že slovu upíráme podstatnou část jeho významu. Událost může popřípadě obsahovat více významů a souvislostí. Občas vypovídá o pohybech, které probíhají někde velmi hluboko. Více či méně umělou hrou na „příčiny“ a „následky“, kterou měli tak v oblibě historikové v minulých dobách, si posléze událost přivlastní delší čas než je její skutečné trvání. Ve své nekonečné roztaživosti se těsně či volně váže k celému řetězci událostí a skrytých skutečností, které, jak se zdá, nelze od sebe oddělit. Hra na jejich sčítání dovedla Benedetta Croce k závěru, že každá dějinná událost v sobě skrývá celou historii

a celého člověka, které v ní lze kdykoli znovu objevit. Ovšem za podmínky, že k určitému fragmentu se přidá něco, co v něm na první pohled není, musíme však vědět co správně připojit. Touto obratnou, leč nebezpečnou hrou se v poslední době ve svých úvahách zabývá Jean–Paul Sartre³⁾.

Použijme nyní místo termínu faktografie jasnějšího výrazu krátký čas, který je úměrný jednotlivci, jeho každodennímu životu, iluzím a bezprostřednímu vnímání. Je to výsostný čas kronikáře či novináře. Nezapomeňme však, že kroniky nebo noviny přinášejí kromě zpráv o velkých takzvaně historických událostech i zprávy o podružných příhodách z každodenního života, například o požárech, železničních katastrofách, cenách obilí, zločinech, divadelních představeních, povodních apod. Každému je jasné, že existuje krátký čas všech forem života, ať už je to čas ekonomický, společenský, literární, institucionální, náboženský, dokonce i politický a geografický (poryvy větru, bouře).

Na první pohled je minulost souhrnem drobných událostí, z nichž některé na sebe putají pozornost a jiné, nevýrazné, se nekonečně opakují. Právě ty se v současné době stávají každodenní kořistí mikrosociologie či sociometrie (existuje i mikrohistorie). Tento souhrn nicméně neobsáhne v plné míře celou realitu a historii, s nimiž může snadno pracovat vědecké myšlení. Sociální věda se událostí téměř děsí. Má k tomu svůj důvod – krátký čas je nejrozumnější a nejosiďnější časová délka.

Z toho plyne značná nedůvěra některých historiků k tradiční, jinými slovy faktografické historii, která bývá ne zcela správně směřována s politickými dějinami. Politické dějiny nejsou vždy faktografií, ani k tomu nejsou předurčeny. Pravdou však zůstává, že v posledních sto letech – až na umělé obrazy téměř bez časového rozměru, jimiž historie prokládala své příběhy⁴⁾, a dlouhé průvodní komentáře – historie (téměř vždy historie politická, zaměřená na drama „velkých událostí“) pracovala s krátkým časem a v jeho rámci. Nejspíše jako daň pokroku, k němuž v tomto období došlo ve vědeckém bádání o pracovních nástrojích a metodách. Dokument se stal objevem doby, a to historiky přivedlo k domněnce, že celá pravda tkví v dokumentární autentičnosti. Není to tak dávno, co Louis Halphen⁵⁾ napsal, že vlastně stačí procházet chronologicky jeden dokument po druhém a řetěz událostí se sestaví téměř automaticky znovu. Tento ideál „historie ve stádiu zrodu“ dal na konci 19. století vzniknout kronice nového stylu, která ve snaze o přesnost sleduje krok za krokem faktografické dějiny, tak jak vyplývají z korespondence velvyslanců či parlamentních rozprav. Historikové 18. a začátku 19. století měli poněkud jiný pohled na úlohu dlouhého trvání, které později figuruje pouze u několika málo velkých duchů, jako byli Michelet, Ranke, Jacob Burckhardt či Fustel. Připustíme-li, že v historiografii posledních sta let bylo nejcennějším jevem překročení rámce krátkého času (docházelo k němu jen vzácně), pochopíme významnou úlohu dějin institucí, náboženství, kultur a díky archeologii, která se neobejde bez velkého časového prostoru, i rozhodující význam klasických studií. Právě ta v minulosti náš obor zachránila.

Nedávný rozchod s tradičními formami historie 19. století neznamenal úplný odklon od krátkého času. Jak známo, tento rozchod přispěl k rozvoji sociálněekonomických dějin na úkor dějin politických. Došlo tak k jistému zvratu a nepochybné obrodě; změnila se metoda a s příchodem kvantitativní historie, která zatím rozhodně neřekla poslední slovo, se zájem soustředil jinam.

Především však došlo k narušení tradičního historického času. Ještě v nedávné době mohl politický historik považovat za vhodné měřítko den nebo rok. Čas byl součtem dnů. Avšak cenová křivka, demografický růst, pohyb mezd, kolísání úrokové míry, sledování výroby (spíše teoretické než praktické) či podrobná analýza ekonomických pohybů vyžadují mnohem širší měřítko.

Objevuje se nový způsob podání dějin, jakýsi „recitativ“ jednotlivých konjunktur, cyklů i „mezicyklů“, pro něž volíme intervaly deseti, pětadvaceti a v krajním případě – podle klasického Kondratieffova cyklu – padesáti let. Například ceny v Evropě, pomineme-li krátké, nezávažné výkyvy, rostou v letech 1791–1817 a klesají v letech 1817–1852. Oba pomalé pohyby růstu a poklesu představují kompletní mezicyklus, s nímž se setkáváme nejen v Evropě, ale patrně i ve světě. Hodnota těchto chronologických intervalů není rozhodně absolutní. Pro jiné ukazatele, jako je mj. ekonomický růst nebo růst národního důchodu, by François Perroux⁶⁾ navrhl jiné, možná i všeobecně platnější hranice. Ale na diskusích, které nyní probíhají, příliš nezáleží. Nepochybné je, že historik využívá nového časového prostoru, který odpovídá takovému výkladu dějin, v jehož rámci se snaží historii zařadit a rozčlenit podle nových záchytných bodů, křivek a jejich rytmu.

V tomto duchu Ernest Labrousse a jeho žáci začali provádět na základě svého manifestu z posledního Historického kongresu v Římě (1955) rozsáhlý historickosociální průzkum zaměřený na kvantitativní hlediska. Domnívám se, že nezkreslím jejich záměr tvrzením, že průzkum musí vyústit ve vymezení sociálních konjunktur (či struktur), i když přitom nebudeme mít žádnou záruku, že tento typ konjunktury bude mít stejně rychlý nebo pozvolný průběh jako ekonomika. Kvůli oběma významným faktorům – ekonomické konjunkturu a sociální konjunkturu – bychom ostatně neměli ztrácet ze zřetele další významné činitele, jejichž dráhu lze vymezit jen obtížně, pokud je to s ohledem na nedostatek přesných měřítek vůbec možné. Věda, technika, politické instituce, duševní nástroje, různé civilizace (uchýlíme-li se k tomuto oblíbenému termínu) mají také svůj růst i životní rytmus a nová konjunkturální historie vznikne, teprve až do svého rejstříku zahrne všechna možná hlediska.

Logicky vzato by tento „recitativ“ měl už svým samotným časovým přesahem dospět do rámce dlouhého trvání. Tento přesah však z mnoha důvodů nebývá pravidlem, a tak přímo před našimi zraky dochází k návratu do krátkého času. Patrně proto, že se zdá potřebnější (nebo naléhavější) slepit dohromady „cyklickou“ historii a tradiční historii krátkých časových úseků než se ubírat vpřed, do neznáma. Ve vojenské terminologii by se tomu říkalo upevnění bojových pozic. První velké dílo Ernesta Labrousse z r. 1933 se zabývalo celkovým pohybem cen ve Francii v průběhu celého 18. století⁷⁾. V r. 1943, v největším historickém díle, které vyšlo ve Francii za posledních pětadvacet let, se týž Ernest Labrousse vrátil k méně obsáhlému časovému údobí a na samém dně ekonomického poklesu, k němuž došlo v období 1744–1791, našel jeden z nejsilnějších zdrojů Francouzské revoluce, jednu z jejich odpalovacích ramp. Širší měřítko – poloviční mezicyklus – však přitom nebral v úvahu. Příspěvek *Jak se rodí revoluce*, který přednesl na Mezinárodním kongresu v Paříži, je nesen snahou o spojení krátkodobého ekonomického patosu (nový styl) s politickým patosem (velmi starý styl), který byl příznačný pro revoluční dny. Ocitáme se zde opět až po krk v krátkém čase. Je to samozřejmě postup dovolený a užitečný, ale co všechno naznačuje! Že si historik rád zarezíruje a že nemůže upustit od dramatickosti krátkého časového prostoru, který je nejlepším nástrojem jeho starého řemesla.

Kromě cyklů a mezicyklů je tu i tendence, kterou ekonomové nazývají stoletá. Ne vždy je však předmětem jejich studia. Zatím se o ni zajímá jen několik málo ekonomů a jejich poznatky o strukturálních krizích, které neprošly historickým ověřením, připomínají spíše náčrty či hypotézy zpracované jen na základě nedávné minulosti, sahající do roku 1929, v nejlepším případě do 70. let 19. století⁸⁾. Jsou však velice užitečným úvodem a základním klíčem k historii dlouhého trvání.

Další, ještě užitečnější klíč poskytuje termín *struktura*. Ať je zvolen dobře nebo špatně, zůstává dominantou problematiky dlouhého trvání. Strukturou rozumí pozorovatelé sociálních jevů uspořádání společnosti, logické vazby, pevnější vztahy mezi sociální realitou a masami. My historikové chápeme strukturu jako uskupení, stavbu, a především realitu s neoby-

čejně dlouhým časovým projevem. Některé struktury s dlouhou životností se stávají stálými prvky po bezpočet generací, svým množstvím zatěžují běh historie, a tím jej určují. Jiné nemají tak dlouhého trvání. Nicméně všechny jsou pilíři a zároveň překážkami dějin. Jako překážky se vymezují do hranic, z nichž se člověk se svou zkušeností nedokáže vymanit. Uvažte jen, jak je obtížné rozbít určité biologické a geografické rámce, posunout hranice produktivity nebo čelit různým duchovním vlivům. V zajetí dlouhého trvání v čase se nacházejí i myšlenkové rámce.

Nejvhodnější příklad nabízejí geografické stereotypy. Člověk je po staletí závislý na klimatu, vegetaci, fauně, a dostupných plodinách, čili na dlouho budované rovnováze, od níž se nemůže odpoutat bez nebezpečí, že by ohrozil celek. Podívejte se, jaký význam má pro život horalů sezónní stěhování stád za pastvou, jak ty či ony oblasti námořního života přetrvávají beze změny na výhodných místech členitých pobřeží, jak města stojí od nepaměti na stále stejných místech, jak silnice a doprava procházejí po stále stejných trasách. Geografický civilizační obraz je překvapivě stálý.

Stejným způsobem přetrvávají nebo přežívají některé jevy v kulturní oblasti. Nádherná kniha Ernsta Roberta Curtia⁹⁾, která konečně vyšla ve francouzském překladu, pojednává o kulturním systému, který sice navazuje na latinskou civilizaci pozdního, pod tíživým odkazem upadajícího římského císařství, ale zároveň ji svými preferencemi zkresluje. Kultura intelektuálních elit totiž až do vzniku národních literatur ve 13.–14. století čerpala ze stejných témat, používala týchž metafor a otřepaných klišé. Podobným směrem se ubírá v myšlenkové rovině i studie Luciena Febvra *Rabelais a otázka nevíry v 16. století*¹⁰⁾, v níž se autor pokouší stanovit základy francouzského myšlení v Rabelaisově době a formulovat koncepce, jimiž se již před Rabelaisem, ale i dlouho po něm, řídil život, myšlení a víra, a které nemilosrdně omezovaly intelektuální rozlet lidí nejsvobodnějšího ducha. Téma zpracované Alphonsem Duprontem¹¹⁾ se rovněž řadí k nejnovějším oblastem zájmu francouzské historické školy. Zabývá se ideou křížových výprav, tak jak se v západním světě promítala i po období „skutečných“ křížových výprav ve 14. století. Tato idea dlouho přetrvávala a stále znovu se vynořovala v nejrůznějších společnostech, světech i psychikách. Její vliv sahá až do 19. století. V oblasti dosti blízké poukazuje kniha Pierra Francastela *Peinture et Société*¹²⁾ na stálou přítomnost „geometrického“ prostoru v malířství, a to od počátků florentské renesance až po kubismus a intelektuální malířské proudy začátku tohoto století. V historii vědy se vyskytují také vykonstruované světy. Bývají souhrnem nedokonalých výkladů, a přesto se jim soustavně přičítá staleté trvání. Do starého železa přijdou za dlouhý čas, teprve až doslouží. Aristotelovská koncepce světa se udržela až do dob Galilea, Descartese a Newtona a nikdo nebo téměř nikdo se s ní neodvážil polemizovat; její význam pominul s příchodem plně geometrizovaného prostoru, který se též zhroutil, avšak mnohem později, s nástupem převratných Einsteinových teorií¹³⁾.

Je pouze zdánlivým paradoxem, že se ukazuje obtížné vymezit rámec dlouhého trvání tam, kde historická studia dosáhla nepopíratelných úspěchů – totiž v oblasti ekonomie. V cyklech, mezicyklech a strukturálních krizích se skrývá pravidelnost a přetrvávají v nich systémy, které se někdy označují jako civilizační¹⁴⁾, tj. staré myšlenkové návyky, stereotypní jednání a pevné rámce, které proti vší logice mají velmi tuhý kořínek.

Uvedeme jeden snadno analyzovatelný příklad. V rámci Evropy existoval ekonomický systém, který vykazoval několik poměrně jasných tendencí a obecně platných pravidel: trval přibližně od 16. do 18. století, přesněji zhruba do poloviny 18. století. Po celá staletí závisela ekonomická činnost na demograficky nestálém obyvatelstvu, jak to potvrzují období velkých úbytků v letech 1350–1450 a bezesporu i v letech 1630–1730¹⁵⁾. Po dlouhá staletí dopravu ovládala voda a loď, přičemž pevnina se považovala za jakousi podřadnou dopravní cestu. Evropský rozvoj se odehrával v pásu pobřežního území, s několika výjimkami potvrzujícími pravidlo (trhy v Champagne, které upadaly již na počátku tohoto období, v 18. století trhy v Lipsku). Pro tento systém bylo kromě toho charakteristické výjimečné postavení kupců,

funkce drahých kovů – zlata, stříbra i mědi, jejichž význam zeslábl až s rozvojem úvěrů počátkem 16. století, dále opakované dopady zemědělských krizí, vratká základna hospodářského života a nakonec i na první pohled disproporční úloha dvou velkých obchodních cest – obchodu ve Středomoří a s Orientem ve 12.–16. století a obchodu s koloniemi v 18. století.

Tím jsem definoval nebo spíše připomněl, jako ostatně už několik historiků přede mnou, hlavní rysy západoevropského obchodního kapitalismu, který představuje jednu z etap dlouhého trvání. Přes všechny nepopiratelné změny, kterými hospodářský život prošel za oněch čtyři sta či pět set let, udržel si až do převratných změn v 18. století a doby průmyslové revoluce, která dosud trvá, *určitou* koherentnost. Měl společné, neměnné rysy, zatímco v okolním prostoru a v jiných souvislostech se tvář světa obměňovala neustálými zvraty a otřesy.

Ve škále jednotlivých historických časů se dlouhé trvání jeví jako jakási nepohodlná, komplikovaná, často pozoruhodná historická postava. Stane-li se součástí samotné podstaty naší práce, nepůjde o žádnou hru ani o obvyklé rozšiřování studia či hromadění pozoruhodných jevů. Nepůjde ani o volbu, která padne jen a jen na ni. Pokud historik přijme dlouhé trvání za své, souhlasí předem se změnou stylu a přístupu, jiným způsobem myšlení a novou koncepcí sociální. Znamená to, že se musí vžít do času, který se někdy zpomaluje až na hranici nehybnosti. Pouze a jedině v této rovině (vrátím se k tomu později) je možné se vymanit z náročného času historie, opustit ho a zase se do něj vrátit, ale již s jiným pohledem, pochybnostmi a otázkami. V každém případě právě ve vztahu k jednotlivým vrstvám pomalých dějin lze zcela přebudovat názor na historii jako celek, a to od samých základů. Všechny ty nesčetné roviny a třesky historického času jsou tak chápány z hloubky, ze stavu na hranici jakési poloviční nehybnosti; ta je totiž středem všeho.

Netvrdím, že jsem na přechozích řádkách definoval práci historika, šlo mi hlavně o koncepci jeho práce. Jen naivní šťastlivci by se po bouřlivých otřesech posledních let mohli domnívat, že byly vytyčeny dokonalé zásady, jasné hranice a nalezena správná škola. Všechny obory sociálních věd se totiž neustále mění svým vlastním pohybem, jakož i prudkým pohybem všech oborů jako celku. Historie není žádnou výjimkou. Na obzoru se zatím nerýsují klidné časy, kdy bude vše jasné nám i našim žákům. Od Charlese–Victoria Langloise a Charlese Seignobose je k Marku Blochovi daleko. Ale i po Marku Blochovi se vývoj nezastavil. Pro mě je historie souhrnem všech možných historií – jakousi sbírkou minulých, současných i budoucích oborů a názorů.

Domnívám se, že by bylo velkou chybou vybrat jen jednu z historií a ostatní nechat bez povšimnutí. K takovému omylu došlo v minulosti už vícekrát. Uvědomujeme si, že nebude lehké o tom přesvědčit historickou obec a zejména sociální vědy, jejichž usilovnou snahou je přimět nás k návratu k historii, která již patří minulosti. Bude potřeba značného času a velkého úsilí, než se pod starý dobrý pojem historie podaří zařadit všechny změny a novinky. Rodí se přece úplně nová historická „věda“, která nepřestává klást sama sobě otázky a přetvářet se. Její počátky spadají do roku 1900, kdy začala vycházet *Revue de Synthèse historique* (pozdější *Annales* vycházejí od roku 1929). Historik se tehdy rozhodl, že svá studia zaměří na všechny vědy o člověku. Naší práci tím vytyčil nezvyklé hranice a nabídl nové předměty zájmu. Nedomnívejme se, že mezi historikem a specialistou v oboru sociálních věd existují stejné bariéry a rozdíly jako v minulosti. Všechny vědy o člověku včetně historie se nyní navzájem ovlivňují a hovoří, nebo mohou hovořit jedním a týmž jazykem.

Ať vezmeme rok 1558 nebo 1958, musí ten, kdo chce pochopit svět, nejprve stanovit hierarchie sil, proudů a jednotlivých pohybů, a pak svět uchopit v jeho celkovém uspořádání.